

valóság

A TARTALOMBÓL

Frenyó Zoltán: A keresztény katona.
Egy eszme a történelemben

László Andor: A szabadságharc kifejezés
megjelenése és elterjedése a 19. században

Magyar Kálmán: Egy elfelejtett somogyi
„törökverő” hős, II. Ulászló király délvidéki
főkapitánya, Somi Józsa

Ménes András: Kilencven éve hunyt el
Zsigmondy Richárd Adolf

Tokaji András: A ruandai népirtás
és a dinasztikus dobok (1. rész)

Dr. Gesztesi Tamás – Dr. Gesztesi Enikő:
Karátson Gábor emlékezete

Gondos Borbála – Dr. Wirth Gábor:
A Nádasdy-vár szerepe Sárvár turizmusában –
a mozgáskorlátozottak kulturális turizmában
való megjelenése

Dr. Bangó Jenő: A múltból átívelő jövő –
szemelvények a hazai jövőkutatásból

Kapronczay Károly: Milyen volt valójában
a hosszú hidegháború? Egy könyv a jó
negyven évig tartó hidegháborúról

Kovács Júlia: Értékelésről mesterfokon

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

2
0
1
9

10

valóság

A Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat havi folyóirata

2019. október LXII. évfolyam 10. szám

Szerkesztőség
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.
Postacím:
1431 Budapest, Pf. 176
Telefon: +36-1-327-8965
+36-1-327-8950
Fax: +36-1-327-8969
E-mail: valosag@titnet.hu
Internet: www.valosagonline.hu

Kiadja
a Tudományos Ismeretterjesztő
Társulat
Felelős kiadó
Piróth Eszter igazgató
1088 Budapest,
Bródy Sándor u. 16.

Nyomás
Pauker Nyomda
Felelős vezető
Vértess Gábor

Index: 25 865

ISSN 0324-7228

Támogatóink:

Nemzeti Kulturális Alap, Nemzeti Tehetség Program,
Emberi Erőforrások Minisztériuma, Emberi Erőforrás
Támogatáskezelő, Magyar Művészeti Akadémia

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti
Tehetség Program

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

Szerkesztőbizottság

Benkő Samu
Bogár László
D. Molnár István
Harmati István
Kapronczay Károly
Pomogáts Béla
Simon Tamás
Tellér Gyula

Főszerkesztő
Kucsera Tamás Gergely
Tőkéczi László (1994–2018)

Szerkesztők
Cseresnyés Márk
Kengyel Péter

Szerkesztőségi irodavezető
Deme Livia

Előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: +36-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu, eshop.posta.hu,
vagy megvásárolható a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál: +36-1-327-8950, titlap@titnet.hu.
Árusításban kapható a Lapker Zrt. árusítóhelyein.

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Frenyó Zoltán: A keresztény katona. Egy eszme a történelemben</i>	1
--	---

SZÁZADOK

<i>László Andor: A szabadságharc kifejezés megjelenése és elterjedése a 19. században (Fogalomtörténeti vázlat)</i>	11
<i>Magyar Kálmán: Egy elfelejtett somogyi „törökverő” hős, II. Ulászló király délvidéki főkapitánya, Somi Józsa (Legújabb források az 1498-as somogyi megyecímer kutatásához)</i>	40
<i>Ménes András: Kilencven éve hunyt el Zsigmondy Richárd Adolf</i>	58
<i>Tokaji András: A ruandai népi tánc és a dinasztikus dobok (1. rész)</i>	60

MŰHELY

<i>Dr. Gesztesi Tamás – Dr. Gesztesi Enikő: Karátson Gábor emlékezete</i>	72
<i>Gondos Borbála – Dr. Wirth Gábor: A Nádasdy-vár szerepe Sárvár turizmusában – a mozgáskorlátozottak kulturális turizmusban való megjelenése</i>	81

NAPLÓ

<i>Dr. Bangó Jenő: A múltból átívelő jövő – szemelvények a hazai jövőkutatásból</i>	93
<i>Kapronczay Károly: Milyen volt valójában a hosszú hidegháború? Egy könyv a jó negyven évig tartó hidegháborúról</i>	96
<i>Kovács Júlia: Értékelésről mesterfokon</i>	102

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Zanny Minton Beddoes: Monarchiák a modern korban (104) Madawi al-Rasheed: Szaúdi száműzöttek. A koronahercegnek fejfájást okozhatnak a menedékkérők (108) Esther Widmann: Woodstock még csak 50 éves, de már régészeti érdeklődés tárgya (111) Toby Young: A Harvard a sokszínűség kelepéjében (113) Ian Leslie: Csábító leegyszerűsítés. Sokkal kevesebbet tudunk a világról, mint gondolnánk (117) Vlagyimir Valentyinovics Popov: Kínai kezekben az orosz erdő. Miért került ki a fafeldolgozó-ipar a tervszerű állami szabályozás alól? (119) Gyenyisz Csisztov: Mintha csak a pápánál járnánk – Pravoszláv Vatikán Szergejev Poszadban (120) Daniel Meier: Tizenkétezres kínai turistacsoport utazgat Svájcban – hasznára van ez az országnak? (123) Monisha Rajesh: Nyolcvan vonattal a föld körül. A „slow travel” mint modern repülő-függőségünk ellenszere (125) Zanny Minton Beddoes: Üzbegisztán váratlan gazdasági reformokba fogott – A kormány tisztviselői nem háborgathatják a kisvállalkozókat (126)

KÉPEK

F. Farkas Tamás grafikái (57, 80, 103)

Egy elfelejtett somogyi „törökverő” hős, II. Ulászló király délvidéki főkapitánya, Somi Józsa (Legújabb források az 1498-as somogyi megyecímer kutatásához)

Bevezetés

„Nagyságos Som Józsa temesi ispán úrnak, a déli kerület főkapitányának, testvéremnek és barátomnak, úgyis, mint szeretett fiamnak...” Ez a megszólítás szerepel Váradi Péter kalocsai érseknek az 1497-es bácsi várából neki címzett levelében. Az idézet már megvilágítja előttünk jelen tanulmányunk egyik fő kérdését, vagyis azt, hogy valójában ki is volt ez a Somi Józsa?

Az 1458-ban trónra lépett nagy királyunk, Mátyás tavalyi 2018-as emlékéve tiszteletére írt tanulmányomban a Mátyás kori reneszánsz legjelentősebb somogyi kastélyainak, a segesdinek, az ötvöskőnyinak és a koroknyainak a kőfaragványait méltattam.² Ezek az egyedülálló reneszánsz kori művészeti emlékek ugyanis már 1982-ben az ausztriai Schallaburg-ban, majd rá egy évre két éven keresztül Budapesten a Magyar Nemzeti Galéria kiállítástermeiben a somogyi főúri várkastély építészet kiemelkedő értékeit reprezentálhatták.³ Szintén ezeken a kiállításokon kapott helyet, mint ugyancsak egyedülálló emlék a II. Ulászló király által 1498-ban a somogyi vármegyének adományozott címeres levél is. Erről 1984-ben már Borsa Iván levéltáros, a középkori oklevelek kiváló kutatója is írt.⁴ Szerinte: „az 1526 előtt kiadott közületi armalisok közül ugyanis több város címeres levele mellett egyedül Somogy vármegyéé maradt ránk...”⁵ Ezután Borsa Iván a már említett tanulmányában részletesen ismerteti az 1498-ban keletkezett egyedülálló királyi oklevelet és a róla készített vármegyei pecsétet, amelyeket a vármegye még a törökkor viharos időszakában is megőrizte. „Akkor is, amikor a megyei hatóság a megye területén kívülre szorult, s a címeres levelet ma is gondosan őrzi Somogy megye Levéltára.”⁶

A címer ábrázolása Kaposvár középületén 1989-től a mai napig jól látható. A vasútállomás közelében lévő Széchenyi téren – Erdélyi Zoltán építész tervei alapján – felépült egykori Megyeháza (ma Megyei Kormányhivatal) hátsó homlokzatát díszíti a róla készült nagyméretű mázas pirogránit alkotás. A Somogy megye címerét ábrázoló domborművet Fürtös György pécsi keramikus, szobrászművész készítette el.⁷ A címer leírását az alábbiakban teljes szövegével, változtatás nélkül közöljük: „Állócsúcsaiban csapott, kerek talpú pajzs, kék mezejében vörös bélésű, zafírral, rubinnal és smaragddal ékesített, négyágú, aranyleveles koronából ezüstös páncélzatú bal kar növekszik balra, és könyökből visszahajolva a pajzs felső éle felé, markában három, zölden viruló szőlővenyigét tart, melyeken három aranylevél és két zöld szőlőfürt díszlik. A pajzson enyhén jobbra fordulva, aranszegecsekkel kivert, ezüst csőrsisak helyezkedik el. A sisakdísz változatos borítású (vörös-arany-kék-vörös-arany-vörös) tekercsen álló, kiterjesztett szárnyú, arannyal fegyverzett, vörössel és ezüsttel sakkozott, jobbra néző sas háromágú, nyitott, arany leveleskoronával a fején. A foszlányok mindkét oldalon a turbántekerercs borításait megismételve növényi ornamentikát alkotnak, és mint a hevesebb fuvalattól lengetett virágok, vörös, kék és arany gyümölcsökkel a pajzsot körülfontják. A címert

1498-ban, vízkereszt napján (január 6-án) adományozta II. Ulászló király a vármegyének Somi Józsa temesi főispán s az ország alsó részeinek főkapitánya, valamint Butkai Péter somogyi főispán folyamodványára. Az adománylevélből jól kiolvasható a címer szimbolikája. A címerképben a korona a vármegyének a koronához és magához II. Ulászló királyhoz való hűségét fémjelzi. A páncélos kar a sok csatát és az ellenségeken aratott győzelmeket jelképezi. A szőlővesszőket emelő bal kéz (azért a bal, mert a fentiek szerint a jobban a fegyver képzelendő) a föld termékenységet, a szőlőben és borban való gazdagságát mutatja. Ugyanerre utal a színpompás és gyümölcsökkel megrakott foszlány is. A sisakdísz sasmadarának előképe a morva örgrótság címerállata (eredetiben vörössel és arannyal sakkozott), amely valószínűleg arra utal, hogy a megye követsége (vagy maga a címerért folyamodó temesi főispán) már morva területen csatlakozott a koronázására Prágából érkező királyhoz.”⁸

Somogy megye címeres levele – a több mint félezer éves címerrajzával együtt – az utódok tiszteletétől övezve fennmaradt mind a mai napig. Az adományozás évfordulóját, január hatodikát a megyei közgyűlés 1995-ben a megye emléknapjává nyilvánította, és minden esztendőben külön meg is ünnepli. Ezért így a Somogy megyei közgyűlés 2004-ben Örökségünk – Somogyország Kincse címmel tüntette ki, majd rá tíz esztendővel már a Megyei Értéktárba is felvette.⁹ 2016 januárjában pedig már a „Hónap Dokumentumává” is vált.¹⁰ 2017-ben, a reformáció ötszázadik évfordulójának évfordulóján, a Csurgón rendezett megyenapi ünnepségen Somogy megye Közgyűlése mai elnöke, Bíró Norbert külön is felidézte a megye címerének az általunk már itt említett szimbólumait.¹¹ A tiszteletére általában az egy hétig tartó „megyenapi ünnepségek” a huszárok által kísért zászlófel- és levonással, konferenciákkal és végül a megyebállal zárulnak. Ennek ellenére számunkra még a mai napig igazán nem tisztázott az, hogy miért és hogyan is került sor 1498-ban a somogyi megyei címeres levélnek az adományozására?

1. A Magyar Királyság és hivatali szervezeteinek a működése a címeres levél adományozásának idején

A mai kor, a XXI. század laikus embere számára ismeretlen lehet az akkori Somogy megyének, illetőleg magának a címert adományozó Magyar Királyságnak a korabeli működése. Kérdéses lehet még az is, hogy pontosan hogyan és milyen körülmények között, és vajon kiknek a segítségével történt 1498 elején Somogy megye számára ennek az oklevélnek az adományozása?

a) Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolására most először röviden írunk a II. Ulászló kori Somogy megyének a címerkiadás kori, vagyis 1497–98. év körüli működéséről.

Talán mára már mindenkinek közismert az a dolog, hogy a középkori magyar megyei intézmény alapja egy földrajzi határok között működő területi kormányzati egység volt. A középkori magyar vármegyerendszer manapság legismertebb történész kutatója, Tringli István levéltáros szerint ez teszi végső soron számunkra nyilvánvalóvá, hogy akkor „összességében a megyének a működése elsősorban a szokásjog és a királyi hatalom érvényesülését jelentette.”¹² Az akkori megye legfontosabb jellemzőjével kapcsolatban Kubinyi András szintén azt írja, hogy „a megye kétségtávon kívül részt vett a vidéki Magyarország igazgatásában, mégpedig valójában felső utasításra.”¹³ Szerinte igazán az akkori megye feladata az, hogy „engedelmeskedjen az ispánnak és a tisztsége ellátására közénk rendelt familiáriusainak minden törvényes ügyben.”¹⁴ II. Ulászló korában, de már előbb is az volt megfigyelhető, hogy egy-egy megye ispáni, azaz a megyét irányító comes-i címét a királytól mindig egy-egy országos tisztség viselője kapta meg. Ezek az ispánok viszont

manapság – még a bevezetésünkben is szereplő – különböző idézetekben, többnyire tévesen, csak az ispáni cím megjelölése helyett mindig a főispáni címmel szerepelnek. Jóllehet a témával foglalkozó szakkutatók már régóta kiderítették azt, hogy a középkorban még ezt a főispáni titulust nem használták. Így ezért az abból az időből származó okleveles adatoknál megtalálható comes cím csakis az X megye, így Somogy ispánját jelentette. Ennek a király által kinevezett megyei ispánnak volt a helyettese az általa már közvetlenül kiválasztott megbízott, az alispán (vicecomes). Az alispán viszont az urát, vagyis a comest, mint közvetlen felettesét mindenben – többnyire a megyei gyűlésen, a sedrián is – teljes joggal képviselhette.¹⁵ A többnyire a magas, így országos vagy bárói rangot viselő megyei ispán helyettesének csak a neki csak jócskán alárendelt, vele familiáriusi viszonyban álló, tekintélyes birtokos nemesekből választott magának alispánt. Ezek az alispánok a II. Ulászló kori Somogyban mégis fontos közigazgatási szerepet játszottak. A hozzájuk tartozó szolgabírákat viszont már maguk közül választotta a megye nemessége, általában a tekintélyes megyei birtokosok. Így rendszerint a megyének szóló különböző parancsleveleknél a megye X ispánjához vagy alispánjához és szolgabíráihoz szóló címzések szerepelnek. Ezeknél a 15. században történő megnevezéseknél eleinte még ritkán, de később már mind gyakrabban az X megye nemeseinek az egyeteme (universitas), vagyis a megyei nemesek közösségének szóló címzés is megjelenik. Erre az időre már Somogyban is kialakulnak a megyék „újabb korszakainak” az ún. megyei intézményei: az állandó megyegyűlések, a járások, az állandó esküdtek és állandósul a megyei közösség fogalma is. Ez utóbbihoz pedig – a szigorúnak és pontosnak is számító középkori jogfelfogás szerint – már hozzátartozott a közösség külső jogi megjelölése. Ezért jön létre tehát a megye hivatala megjelölésére szolgáló pecsét is. Tringli Istvánnak ezzel kapcsolatos véleménye és értékelése is ez: „ezért nagyon fontos ez a dolog, hogy éppen Somogy megyében találkozzunk legelőször 1498-ban ilyen megyei pecséttel. Ezt viszont 1526 előtt csak a megye egyetemét érintő tárgyban kiadott okleveleken használták.”¹⁶ Ugyanakkor szerinte is, ennek ellenére mégsem beszélhetünk nagyobb megyei önállóságról, vagyis a „megyei önkormányzatról a 16. század előtt beszélni teljes anakronizmus.”¹⁷

b) Most ugyancsak szintén röviden írunk a somogyi oklevél kiadásával kapcsolatban a Magyar Királyság, vagyis a magyar államhatalom országos hivatalainak II. Ulászló korabeli működéséről.

A szakirodalomban többek között már Kubinyi András is megfogalmazta, hogy a Magyar Királyság hatalmának az igazi letéteményese, maga a király, így abban a korban II. Ulászló volt.¹⁸ Ő, mint király – a vele kapcsolatban többnyire csak felületesen kialakult negatív vélemények ellenére – nagyon is jól működtette a hivatalai embereivel a korabeli magyar állam gépezetét. Ezzel szemben létezhetett még egy másik, de inkább azt csak kiegészítő vélemény is, ami szerint „Bakóczot, Szatmárit és Szalkait a források egybehangzóan második királynak, a király után elsőnek nevezték. Az ország irányítása kétségtől az ő kezükben volt.”¹⁹ Viszont még azt is biztosnak tarthatjuk, hogy „a tényleges hatalom a királyi tanácsban ülő főpapoknak és báróknak [...] a kezében volt. [...] A köznemesség azonban 1498-ban bejuttatta a királyi tanácsba a saját választott ülnökeit, akik szükség esetén az országgyűlésen összegyűlt nemességet mozgósíthatták elképzeléseik mellett.”²⁰ Sebők Ferenc szerint viszont „a tanács döntéseit végső soron nem összetétele, hanem a tagok által képviselt anyagi-katonai hatalom határozta meg”.²¹ A somogyi oklevél vizsgálatánál is ez a helyzet követhető azzal, hogy annál a király „a kor szokásának megfelelően” intézkedett. Ez az intézkedés pedig csak „részben a királyi kegyéből”, és részben pedig a főpapokból-bárókból álló „királyi tanács egyetértésével”

történt. A király hivatala, a kancellária csak ez alapján adhatta ki az általuk már engedélyezett oklevelet egyszerű kiváltságlevél (privilegium) formájában.²² A „kor szokása” pedig még megkívánta azt is, hogy a királyi tanácshoz tartozó két ajánló, a relator, jelen esetünkben az ott a bárókat is képviselő, somogyi érdekeltségű Somi Józsa délvidéki főkapitány és Somogy megyét a hivatala révén akkor irányító ispán, Butkai Péter adja be ezt a kérvényt a királyhoz. Mégpedig úgy, hogy ezt a vármegye számára történő címeradományozási okiratot a „maguk és a megye nemesei és más birtokosai nevében” nyújtják be.²³ Mi már azt is tudjuk, hogy maga a király, II. Ulászló a címer adományozásáig csak kétszer fordult meg Somogyban. Ő akkor is csak a megye déli szélén, Babócsa várában időzött pár napot. Például 1496 elején innen ment Szombathelyen át Pozsonyba.²⁴ A király ezért az oklevél arengája és a narrációja (elbeszélése) elkészítésénél többnyire a két relator és az udvarában őt szolgáló megyebeli nemések ismeretére és a megyével kapcsolatban igazán csak az általuk közölt véleményekre támaszkodhatott. A vármegye hadiérdemeinek leírása és a szőlőben és borbán való gazdagságának a jelképei is csak az ő és címerkészítőinek ismeretei révén kerülhettek be, még a hagyományosan kialakított címerképbe is. Azután következtek azok a fontos jogi dolgok, amely szerint a király engedélyezte még azt is, hogy az általuk közösen így kialakított címert a megye csatákban és minden más „gyakorlatok” alkalmával úgy használhassa, mint „az országnak címert használó más városai és vármegyéi”.²⁵ A király még számukra azt is engedélyezte, hogy a vármegye nemeseinek a közössége (egyeteme, vagyis universitas) a címeres levélről pecsétet készíthessen és azt vörös viasszal együtt használhassa. Az oklevél jobb felső sarkában még ma is látható az ilyenkor az elkészítőre utaló ún. kancelláriai jegyzet.²⁶ Majd ezt az említett királyi intézkedést (dispositiot) követte végül (ami róla mára már sajnos elveszett) az oklevélnek a magyar királyi titkos pecséttel történő megerősítése.²⁷

c) A Magyar Királyi Kancelláriának a somogyi oklevél 1497–1498-as elkészültével és a kiadásával kapcsolatos működése

Arról a Magyar Királyi Kancelláriáról lesz most szó, amely a 15. század végére az egyszerű oklevélkiállító intézményből „a kormányzatban mindinkább tevékenyen részt vevő [...] nagyrészt önállóan működő, »modern hivatallá« is lett”.²⁸ Szilágyi szerint akkoriban már „a királyi tanáccsal kapcsolatban a kormányzatban mindinkább tevékenyen részt vesz maga a kancellária”. Az a hivatal, ahol Mátyás király óta „korunknak legkiválóbb humanistái és jogtudósai, a legfőbb egyházi és világi méltóságok” működtek.²⁹ A somogyi oklevél kiadásának az ügyében elsőrangú szerepet töltöttek be a kancellária általunk már említett referensei, az oklevél ajánlói, így jelen esetünkben Butkai Péter somogyi ispán és Somi Józsa temesvári főkapitány. Ők voltak először is azok, akik a hivatalos menetrend szerint előbb az uralkodó és a királyi tanács elé, majd utána – a királyi titkáron keresztül – a kancellária felé beterjesztették az oklevélkiadás kérését. Szilágyi megírja nekünk azt is, hogy valójában „a referens határozta meg az oklevél tartalmát és végül esetleg a kész oklevelet is átvizsgálta.”³⁰ Butkai és Somi ebben az időben gyakran szerepeltek úgy, mint a kancellária referensei. Elsősorban azért, mert ők voltak ezeknek az okleveleknek „a területileg is érdekelt” hivatali ajánlói. Így lehettek ezért ők, mint „somogyi érdekeltségűek” ebben az ügyben mindketten a Somogy megye oklevél kiadásánál a rendeletet adók. Hiszen akkoriban köztudottan csak a „területileg érdekelt” lehettek az ilyen kormányzati ügyeknek a közvetlen szószólói, vagyis csak ők képviselhették „az ő megyéjükkel kapcsolatos” hivatali ügyeket. Azután már az oklevelet kiállító kancelláriát az ügy további intézésében már főképpen a királyi titkár (secretarius) képviselte.³¹ 1491 óta Bakócz Tamás győri, majd egri püspök, valamint

1498-ban esztergomi érsek, mint summus et secretarius cancellarius vezette személyesen a kancelláriát. Bakócz ekkor nemcsak a kancellária tejhatalmú vezetője, hanem a magyar állami élet irányítója volt. Kubinyi szerint: „a kancellár a pecsételési joga révén megakadályozhatta a neki nem tetsző oklevelek kiadását.”³² Ennek ellenére 1497-ben az országgyűlés időlegesen (1497 novembere és 1498 első fele közötti időre) Bakóczot megfosztotta a kancelláriairányító szerepétől, olyan módon, hogy még a nála lévő pecséteket is át kellett adnia.³³ Tehát éppen a somogyi oklevél kiadásának az idején vette át a kancellária vezetését az időlegesen visszavonult Bakócztól az akkor még csak a királyi titkár tisztségét viselő Szatmáry György, a későbbi veszprémi, majd pécsi püspök.³⁴ Ő pedig, mint Somi Józsa barátja – az akkor neki alárendelt kancelláriával egyetemben – jól és időben elkészíttette az említett oklevelet. Ezt végül Szatmáry még az akkor nála lévő királyi pecséttel meg is erősítette. Az 1498. január 6-i dátummal ellátott díszes Somogy megyei oklevél csak ezután került a Somogy megyei nemesi universitas birtokába. (Ma már azt is tudjuk, hogy országosan legelőször!)

d) Forrásadatok a somogyi 1498-as oklevél két ajánlójáról (relatoráról). A Somogy megyei hivatala révén elsődlegesen „somogyi érdekeltiségűnek” tartható Butkai Péter somogyi ispán életéről és az ún. pályaképéről.

A híres, így többek között az ecsedi Báthori családdal is közös nemzetségből, vagyis a Gutkeledekből származó Buttykai (Buthkai) család Zemplén ÉK-i részéről, Kassa környékéről származott.³⁵ A család névadója az ottani Buttká falu volt, ahonnan Butkai IV. Péter hivatali szereplése is megkezdődött. Az ő pályafutása már korán, Mátyás király idején elindult. Butkai Péter Mátyás király apródjából előbb udvari kamarás, majd II. Ulászló asztalnoka, Tata és Komárom várainak ispánja, valamint sókamarás is lett. 1493–1505 között Somogy megye ispánjaként II. Ulászló megbecsült udvari belső embere volt. Élete vége felé a zágrábi püspökség királyi kormányzójaként és Máramaros vármegye sóispánjaként is működött. Első felesége Szapolyai István nádor (1491–1499) – első feleségétől származó – Veronika nevű leánya volt.³⁶ Második felesége viszont már a tehetősnek számító somogyi középnemes családnak, a Gordovai Fánccsyak Margit nevű lánya lett. A tőlük származó Kata lánya már a Dél-Dunántúlon jól ismert reneszánsz-kori kastélyépítő nemes úrnak, Gersei Pethő II. Györgynek a feleségeként ismert. Ez a Gersei Pethő György – fontos mesteremberek kölcsönzésével – több ízben is segít majd apósa somogyi rezidenciájaként szolgáló kastélya felépítésénél.³⁷ Koppány Tibor részletesen is foglalkozik Buttykai rezidenciája felépítésének munkálataival. Szerinte Buthkai vagy másképpen Buttykai Péter már 1489-ben Mátyás királytól kapott engedélyt a családi régi központjuknak, „az elpusztult Zemplén megyei Butyka kastélya újjáépítésére”.³⁸ Ugyanakkor ebben az 1999-ben megjelent munkájában egy kastély Kedhely-nél (Körös vármegye) HO ismeretlen megjelöléssel is szerepelt. Ezzel kapcsolatban írja, hogy ezt a kastélyt „itt a raznyakeresztúri Bocskaiak már 1450 előtt építették. Ez volt az ún. hatfalvas kisebb uradalmuk központja, amelyben 1450-ben és 1462-ben emeltek kastélyt.”³⁹ Koppány Tibor még azt is leírja, hogy „ez lett Butkai Péteré, aki 1496 és 1501 között átépítette azt.”⁴⁰ Továbbá az is szerepel, hogy Butkai – az 1496-ban Kedhelyen kelt levelében – „három köfaragója mellé továbbiakat kért vejétől, Gersei Pethő Györgytől. A következő év elejétől a kedhelyi plébánosnak Pethőhöz írott levele pedig még tudósít az itteni építkezése folytatásáról. 1501 első napján kelt újabb levelében Butkai a kedhelyi háza befejezéséhez még ácsokat is kért vejétől.”⁴¹ Koppány Tibornak egy másik munkájában a Somogy megyei Kéthely-nél, ugyanazzal a kastéllyal kapcsolatban viszont már az szerepel: „1496 és 1501 között Butykai Péter tárnokmester és somogyi

ispán, valamint felesége Fánccsy Margit építette fel azt.”⁴² Koppány ezzel kapcsolatban még pontosításként azt is leírja, hogy „Butykai 1498-ban kapta meg a királytól azokat a somogyi és szlavóniai birtokokat, amelyeket a század elején koboztak el a hűtlenségük miatt a Gordovai Fánccsy családtól, és a kéthelyi uradalom kivételével visszaadta nekik.”⁴³ Butykainak ezzel a Somogy megyében lévő kéthelyi rezidenciájának, vagyis a kastélya ott létének vizsgálatával Schmidmayer Richárd is foglalkozott.⁴⁴ Schmidmayer – az általa vizsgált forrásadatok szerint – biztosnak tartja Butkai kastélyának a somogyi Kéthelyen történő felépítését.⁴⁵ A jelen tanulmány szerzője itt kívánja azt megjegyezni, hogy a kastély korának és típusának a meghatározását a ma is meglévő, sáncárcokkal körülvett vár helyének régészeti kutatásával lehetne elvégezni.⁴⁶ Schmidmayer még az említett tanulmányában azt is leírja, hogy „Jagelló II. Ulászló 1495-ben a tatai várnagya, (azaz Butykai Péter) jelenlétében vadászgatott, sőt ott még birtokokat is adományozott a számára.”⁴⁷ Szerinte Butykai, mint tatai és komáromi várnagy foglalta el Gerencsér és Gesztes várát az 1494 második felétől 1495 tavaszáig Újlaki Lőrinc ellen, a II. Ulászló által folytatott hadjárat során.⁴⁸ Butkai vagy másképpen Buttykai mindvégig II. Ulászló király legbizhatóbb udvari emberének számított. Ez derült ki, amikor 1500. február 12-én a király vitéz Butkai Péternek és Podmaniczky Jánosnak, a zágrábi püspökség kormányzóinak parancsot adott a püspökség javainak a lefoglalására.⁴⁹ Butkai így lett élete vége felé többek között Máramaros vármegye sóispánja is. A neki az ország keleti része felé történő orientációját az utolsó, a harmadik házassága is mutatja.⁵⁰

2. Legújabb kutatási adatok a somogyi oklevél másik ajánlójáról (relatoráról), a somogyi származású „törökverő” hős, Somi Józsa II. Ulászló király délvidéki főkapitánya életéről és pályafutásáról

a) Somi Józsa és családja eredetéről

Róla és származásáról mindenképpen többet tudhatunk meg, mint a korabeli legendás hírű hadvezérek, Magyar Balázs vagy Kinizsi Pál családi eredetéről.⁵¹ Horváth Richárd történész 2006-ban viszont még ezt írja Somival kapcsolatban: „Somi Józsa személye is közrejátszhatott az eseményekben. Jóllehet életrajzát részletesen nem ismerjük.”⁵² Főgel József már 1913-ban leírja Somi Józsa és társai kiemelkedő haditettét: „Somi Józsa és társai 1494. márciusában [...] diadalmasan keltek át a befagyott Dunán és zsákmányul ejtették a szendrői bég két várát. Ulászló fényes ünnepség keretében üttötte lovagokká a leventéket. Józsa úr 138 frt értékű hermelinnel bélelt, arannyal átszőtt bíbor ruhaszövetet kapott kitüntető ajándéku.”⁵³ Ez az adat azért is érdekes, mert a forrásokban és a szakirodalomban is szerepel, hogy Somi Józsa már előtte, 1493-ban Kinizsi Páltól vitézi szolgálataiért két birtokot: az Esztergom megyei Bényt és a Hont megyei Gyarmatot kapta jutalmul.⁵⁴ Fenyvesi László szintén azt írja Somi Józsaéről, hogy „korábban Kinizsi titkára, tanítványa, mindkét tisztségben helyettese” volt.⁵⁵ Ilyenformán már akkoriban kötelezően létezhetett a Bárány Nyáry által említett 1497-ben szereplő „harántosan négyelt mező négy liliummal” és „sisakot teljesen nélkülöző” címere és a pecsétje is.⁵⁶ A hagyományosan régi családtörténészek, köztük Nagy Iván is, Somi családról csak annyit írnak, hogy a család a „Somogy megyei Som nevű helységről vette a nevét”, és hogy „Somi János 1447-ben élt.”⁵⁷ Csánki Dezső pedig a Somi családdal kapcsolatban még egy korábbi, 1438-as említésről ír.⁵⁸ A legrészletesebben Fügedi Erik közöl még a Somi leszármazókról adatokat valamint táblázatokat.⁵⁹ Engel Pál hasonló munkájában a 3–4. oldalon még külön Somi Józsa felesége, a Győr nembeli Szerdahelyi Imrefiakhoz tartozó Márta leszármazási táblázata is szerepel.⁶⁰ Ez alapján világosan és jól is követhető

– különösen a 15. század végi geneológiai feljegyzés alapján –, hogy apja az 1472-ben már meghalt Somi János volt. Ezt bizonyítja a DL 90409-es oklevél anyaga is, amely 1486. január 24-én így említi őt: „egregius Josa filius condam Johannis de Som ex nobili domina Ursula filia condam Stephani filii Valentini filii Valentini filii Emerici filii Wincze de Zenthgyewrgh”.⁶¹ Tehát Somi Józsa Somi János és Szentgyörgyi Wincze Orsolya gyermekeként született, jóval apja 1472-ben történt halála előtt. 1493-ban ugyanis már a Szerdahelyi Imreffy Mártától született Gáspár fia és Katalin leánya is szerepelt. Gáspár 1498-ban már nagykorúként képviselte apját a gesztesi várnagy, Istholczi Mihály szerint.⁶² A törvényes kort a 16. század elejéig a fiúknál 14., a lányoknál a 12. év betöltésével számolták.⁶³ Gáspár fia születése idején Somi Józsa már legalább a 24 és 30 év közötti korban lehetett. Számításaink szerint ilyenformán ő maga már az 1460–1464 közötti idő táján szülehetett.

b) Somi Józsáról, 1494. november 26-tól II. Ulászló király temesi ispánjáról és az ún. Alsó-részek főkapitányáról, a Magyar Királyság bárójáról

1494 októberében II. Ulászló király, a Drágfi Bertalan erdélyi vajda és Kinizsi Pál temesi ispán, az ún. Alsó-részek főkapitánya, akkor már országbíró vezette 14 ezer főnyi sereggel szerbiai hadjáratot indított a török ellen.⁶⁴ A gyakorlatilag a déli végvár vonal kapujánál, Temesvárnál megindított hadjárat elsődleges célja a horvátországi és az ország déli területére betörő török rabló portyák elleni megtorlás volt. Milyen is volt ekkor a déli végvár vonal akkori rendszere? Pontosan milyen közigazgatási egységek vagy várak tartoztak ehhez a végvár vonalhoz? Végső soron mi is volt a feladata vezetőjének, a temesi ispánnak, illetőleg az Alsó-részek főkapitányának? Ennek a már 15. század elejére kiépített déli végvár vonalnak egy igen jó történeti összefoglalását Petrovics István szegedi történész adja.⁶⁵ Kézenfekvő lehet ebből az anyagból részletesebben is idéznünk. Petrovics szerint az általunk vizsgált terület, vagyis „a 15. század második felére létrejött végvárrendszer gyakorlatilag két párhuzamos végvár vonalat jelentett. A második hozzávetőlegesen 50-100 km-re beljebb helyezkedett el, mint az első. Ehhez Karánsebes, Lugos, Temesvár, a szerémségi várak, Pétervárad, Banja Luka, valamint Bihács tartoztak. A második vonal várai közül több magánkézben volt, ám ezek urait pénzbeli támogatásban részesítette a kincstár, így igyekezvén enyhíteni a katonatartás terhén. A második vonal várai szükség esetén segíteni tudták az elsőben lévőket. Természetesen az is rájuk hárult, hogy az első vonalon átszivárgott ellenséget feltartóztassák. Kétségtelen, hogy a második vonal egyik legfontosabb erőssége Temesvár volt. [...] Ugyancsak Temesvár szolgált az Alsó-részek főkapitányának rezidenciájául.”⁶⁶ Ozorai Pipo temesi ispánként már a 15. század elején innen igazgatta ezt a területet, amely a délvidéki megyéken kívül az Al-Duna és a Száva menti bánságokra (Szörény, Nándorfehérvár, Szabács, Szreberník) is kiterjedt. Hozzávetőlegesen 15-20 királyi vár tartozott az igazgatása alá.⁶⁷ Ezt a bárói ranggal járó tisztséget 1478-tól Mátyás király legendás hírhű hadvezére, Kinizsi Pál birtokolta. Ezt a címet pontosan 1479. május és 1494. november 24. között viselte, majd az év elejétől az országbírói tisztséget is. Az általunk említett időben először Kinizsi apródja, majd titkára, később alispánja és főkapitány helyettese éppen Somi Józsa volt.⁶⁸ A törökellenes védelem legfontosabb helyein, vagyis a déli végvárakban folyamatosan állomásozó katonaságot fizetni, élelemmel és fegyverzet-tel, lőszerrel ellátni, és az ottani várakat karban is kellett tartani. Ez Kubinyi András számításai szerint évente 175-180 ezer aranyforintjába került a Magyar Királyságnak.⁶⁹ Mindez annyira megterhelte a Jagelló-kori magyar államot, hogy az udvari- és az állami kiadásokra csak évente 70-80 ezer forint maradt. Ezért a végváriak fizetésére a király

– többnyire az adósságok fedezésére – zálogbirtokokat adott.⁷⁰ A fent említett, 1494 októberében megkezdett törökellenes őszi, illetőleg téli hadjárat idején már Kinizsi Pál megrendült egészségi állapotban volt. A többször bekövetkezett „szélütései” következtében nemcsak beszélni nem tudott, de már a csatamezőkre és a várostromokra is hordszéken vitette magát. Ennek ellenére a nándorfehérvári lázadást még keményen megtorolva, ebben az állapotában vette ostrom alá a Duna-parti Szendrő várát. Az ostrom alatt, 1494. november 24-én Szent Kelemen faluban halt meg.⁷¹ A Kinizsi halála miatt megrendült II. Ulászló a csatamezőről visszatérő helyettesét, Somi Józst szinte azonnal, már november 26-án kinevezte temesvári ispánnak és az Alsó-részek főkapitányává. Somi ugyanis nemcsak jól ismerte a déli határvédelem minden gondját, de a folyamatosságot is képviselte. Ezzel a címmel nemcsak rangban, hanem fizetségben is nagyot emelkedett. Az évi sallárium – a 6000 Ft készpénz mellett – még 1000 Ft-nyi sóval is gyarapodott és 100 lovas kíséret tartására is jogot kapott.⁷² Somi tehát 1494. november 26-tól, a temesi ispáni és az Alsó-részek főkapitányi címével az ország egyik legfontosabb méltóságába is felemelkedett.⁷³

c) Somi Józsa, II. Ulászló király „hadvezére” és 1494–1498 közötti „rendcsinálója”

II. Ulászló Somi Józsanak a kinevezésével egy időben, Bácsón egy drága, 100 Ft-ot érő paripát is adott, vagyis – ahogy a közmondás még ma is mondja – rangjához illően „lovat is adott alája”.⁷⁴ Ekkor, szinte azonnal a török ellen megindított háború is befejeződött. A király a török ellenes hadjárat címén összegyűlt itteni nagyobb sereg vezetőinek új feladatot adott. II. Ulászló ugyanis a vele már régóta dacoló és vele szemben ellenségesnek is mutatkozó délvidéki nagyúr, Újlaki Lőrinc herceg és szövetségesei várainak elfoglalására indított el hadjáratot.⁷⁵ A király ugyanakkor – az Újlaki várak elfoglalásával egy időben – megbízta Somi Józst, a legtávolabbra DNy-ra lévő németújvári vár elfoglalásával és az odamenekült Újlaki elfogásával. Magát a hadjáratot, illetőleg annak okát részletesen kifejti Fedeles Tamás a már többször említett, 2012-ben megjelent kötetében és az ezzel kapcsolatos írásaiban.⁷⁶ A király megbízásából a hadjárat igazi fővezére Somi Józsa lett. Így ő volt, aki az Újlaki fontos várainak elfoglalása után a legtávolabbra lévő, igen jól megerősített németújvári vár bevételét intézte. Somi a királyi sereg legnagyobb, hatezer lovassal, és egy kisebb gyalogos és tűzér egységgel rendelkező katonaságával viszonylag gyorsan elérte azt, hogy a már több hónapja körülrzárt és ostromlott németújvári várban rekedt Újlaki a megadás mellett döntsön. A királytól Somi Józsa még azt az utasítást is kapta, hogy „seregével vonuljon vissza úgy, hogy minden ellenséges cselekedettől tartózkodjék és hozza magával Lőrincet.”⁷⁷ Petrovicsot idézve: „a király parancsa szerint Lőrinc herceg Somi Józsa temesi ispánnal felkereste a Pécsen tartózkodó uralkodót. Lőrinc herceg itt – minden hibát rossz tanácsadóira hárítva – bocsánatot kért Ulászló királytól. Ügyesen kigondolt taktikája bevált, mert az uralkodó megkegyelmezett neki.”⁷⁸ Külön még fontos az is, hogy ekkor, vagyis 1494-ben a török követet az uralkodó itt, Pécsen fogadta. Vele a király a három évig tartó békét is itt kötötte meg.⁷⁹ A király hálája az Újlaki Lőrinc elleni hadjárat győztes hadvezérei és ott a királyi sereget vezető Somi Józsa irányában sem maradt el. Somi ekkor kapta meg a királytól zálogbirtok gyanánt az Újlakitól elfoglalt gesztesi várat és az uradalmat.⁸⁰ Ezután még Sominak – a hosszabb ideig Pécsen tartózkodó uralkodó innen, a lovas küldönceivel továbbított parancsai szerint – Temesvár és Pécs között nyargalva, vagy a mai szóhasználatnál „ingázva” kellett a különböző feladatokat ellátnia.⁸¹ A békekötés ellenére is gyakran betörő és rabló török csapatok miatt Temesváron Somi 1495 januárjában Sloupnici Ivánnak, a királyi udvaroncok kapitányának (capitaneus aulicorum reglium)

is helyettesítenie kellett.⁸² A királynak az ún. Újlaki „hűtlenségi ügy” befejezése után közvetlenül már újra szüksége lett Somi részvételére. Az új temesi ispán segítségével sikerült is neki komoly véráldozat nélkül megoldania a Szapolyai István nádor és Corvin János között a lipcsei hercegség miatt kirobbant fegyveres konfliktus ügyét.⁸³ Szerintünk mára már kiderült, hogy az egész ügy kirobbantója a lipcsei hercegséget megszerző Szapolyai István nádor volt. Ő volt az, aki familiárisai által csellel elfoglalta Corvin legfontosabb lipcsei várait. Ő jelentette a királynak a Corvin Jánosnak a lipcsei hercegsége védelmére történő idegen (lengyel) zsoldosok toborzását, mintha Corvin a király elleni támadás céljából gyűjtene ott fegyvereseket. A király csak később jöhetett arra rá, hogy az egész csak „vaklárma” volt. II. Ulászló – Szapolyai István nádor hivatalos jelentései alapján – először még hihetett Corvin Jánosnak az ellene irányuló hadi készülődésében. Ugyanakkor a király viszont az ún. lipcsei hadi ügyek kivizsgálásával szintén Somi Józsa temesi ispánját bízta meg. Kapóra jöhetett neki az is, hogy Somi éppen az újonnan (1495 nyarán) szerzett felvidéki birtokát, így az ottani makoviczai uradalmát látogatta meg.⁸⁴ A nádor és Somi Józsa ez ügyben még Kassán is találkozott. Itt érte utol őket a király legújabb parancslevele, aminek értelmében már a két főúr január 27-én újabb levélben utasította arra a városokat, hogy ha szükséges, „akkor a hűtlenség terhe alatt álljon készen a hadbavonulásra”.⁸⁵ Végül az ügy komoly fegyveres harc nélkül, bírósági vizsgálattal, a nádor területnyerésével és Corvin János némi kárpótlásával zárult le.

Pár hónap elteltével ugyancsak Somi bevonásával került sor az Ernuszt Zsigmond kincstartó sikkasztása ügyének a hivatalos „lerendezésére”. Petrovics István ezzel kapcsolatban azt írta, „hogy a királyt több hónapig vendégül látó Ernuszt Zsigmond pécsi püspököt, aki akkor kincstartó is volt, a király sikkasztás miatt börtönbe csukatta. A 400 ezer Ft-os sikkasztás a számadáskönyv alapján is bizonyítható volt.”⁸⁶ Ernusztot a király megbízásából Somi Józsa fegyveresei őrizték a király siklósi várában. Ez csak addig történt, amíg az ott fogvatartott Ernuszt 1496. október 28-án kilenc arannyal és ezüsttel megrakott szekeret Budára nem küldött. Somi Józsa azután „visszahelyezte őt a püspökség birtokába.”⁸⁷ Ilyen sors várhatott volna esetleg 1500-ban Vémeri Zsigmond királyi kincstartóra, illetőleg rá, mint a később már kinevezett zágrábi püspökre is. Elődje, Szentlászlói Osvát zágrábi püspök az 1499. évi végrendeletében ugyanis négy végvár: Nándorfehér, Jajca, Szabás és Szörény vára felújítási munkálataira 32 ezer Ft-ot hagyott. Ebből Vémeri még kincstartóként 4 ezer Ft-ot egyszerűen „kölcsonvett.” A király Somi Józsa temesi ispánt és az Alsó-részek főkapitányát – mint a várak helyreállításával kapcsolatban is a legilletékesebbet – bízta meg az összeg Vémeritől való visszaszerzésével.⁸⁸ Az ügy végül azzal oldódott meg, hogy Vémeri még a zágrábi püspöki széke elfoglalása előtt meghalt. A király, amint arról már a tanulmányunknak a Butkai Péterről szóló fejezetében is írtunk, a zágrábi káptalan érdekében előtte már lefoglalta a teljes püspöki vagyont.

d) Somi Józsa, az 1498–1510 közötti idők „törökverő hőse” és diplomatája

Somi Józsa előtt már olyan híres törökverő hősök és hadvezérek példaképei álltak, mint Magyar Balázs vagy az ő általa hadisikerekre is felnevelt Kinizsi Pál. Az apját viszonylag korán elvesztő Somi Józsa valószínűleg már 1472 után az ő udvarukba került, ahol Kinizsi őt ugyancsak a fiaként kezelte. Az előző fejezetekben említett források szerint Kinizsi Somi Józst vitéz katonává nevelte. Abban a történelmi helyzetben, amikor már 1477-től a török „Horvátországon keresztül velencei területig, sőt Stíriáig és Vas megyéig pusztított. A század végén Magyarország végleg defenzívába szorult, magyar védelemben eddig ismeretlen jelenség lépett fel: az árulás. 1494-ben Kinizsi Pál Nándorfehérvár árulóit büntette meg hihetetlen kegyetlenséggel.”⁸⁹ A ma a Szulejmán

című török sorozat szappanoperás hatású dramaturgiáján többnyire csak jól szórakozó magyar nagyközönség nem ismeri fel az ezekben benne rejlő és a 15–16. századra vonatkozó nagyfokú történelemhamisítást. Fügedi Erik történész viszont már fél évszázaddal ezelőtt világosan megírta nekünk ezzel kapcsolatban azt, hogy már a határokon vívott harc „a magyar király és alattvalói részére ez élethalálharcot jelentett”.⁹⁰ A török fogságban a magyar földművesből vagy mezőváros lakosából csak adható és vehető tárgy, család nélküli rabszolga lehetett. Fügedi Erik a Magyar György domonkos szerzetes 1480-ban, Rómában megjelent kis könyvére hivatkozik, ami többek között a törökök szokásait taglalva ad egyfajta kor- és helyzetképet.⁹¹ A szerzetes leírja a könyvében, hogy a rabokkal kereskedők „a sereggel együtt járnak a táborban, láncokat víve magukkal, hogy a foglyul ejtők kezéből a foglyokat megvegyék... A kereskedők ugyanis megveszik őket, és tízesével vagy tizenkettesével egy láncra fűzve irányítják őket. Az irányítás végpontja egy város piaca a birodalom belsejében, ahol a rabokat áruként értékesítik... A szökést megkísérlő rabot a biztonság kedvéért <megjelölik>: levágják orrát, fülét, vagy a lábán égetik el az ideget, hogy ne tudjon futni.”⁹² Az említett könyvben még szereplő különböző leírások a mai szemmel is elég horrorisztikusnak tűnnek, de inkább emlékeztethetik az olvasót az ugyancsak korabeli – Afrikából Amerikába történő – rabszolga-kereskedelem szörnyű történeteire.

Már Mátyás király korában, de főleg utána is világosan látszott, hogy az egyre nagyobb seregeket mozgósítani tudó török birodalom állandósuló támadásait az ebben az időben csak lovas hadsereggel rendelkező Magyarországnak nem lesz ereje hosszútávon, legalábbis egyedül kivédenie. A szükséges katonaság kiszámításának a módszere a Zsigmond kortól, így 1498-ban is már ez volt: „a főurak, az egyháziak és a vármegyék által kiállítandó védelmi erő az ország népességének (3,6 millió fő) nagyjából 1%-át tette ki, ezen felül még számoltak egy [...] jelentősen összezsugorodó királyi sereggel.”⁹³ Tanulságul szolgálhatott már az 1493. szeptember 9-én bekövetkezett – a második, „horvát rigómezei” csatának is hívott – udbinai vagy korbáviai vereség. Ebben a csatában Derecsényi Imre horvát-szlavón bán, a többek között Somogy megye ispánjaként is szereplő hadvezér fogságba került, valamint ott meghalt 3500 horvát nemes és legalább ugyanannyi egyszerű (telek) katona. Derecsényi akkor a boszniai szandzsák bég, Hadum Jakub pasa zsákmányával megrakottan, a stájerországi és karinthiai portyázásából hazafelé tartó könnyűlovas csapatát próbálta megadásra készíteni. Jakub basa azonban törbe csalta Derecsényit, és végül a hegyen-völgyen át könnyen mozgó 8-9 ezer főnyi akindzsikból álló lovasságával bekerítette a csapatával együtt, majd megsemmisítő vereséget mért rájuk.⁹⁴

Ennek ellenére még úgy látszott, hogy Kinizsi, majd utána Somi Józsa is sikerrel próbálta a déli határvidéken áttörő és a vidéket kirabló török csapatoktól megvédeni az ott még megmaradt, de egyre gyérülő kis létszámú magyar vagy szerb-horvát lakosságot. Kinizsi Somi Józsa – a főképpen a délvidéki törökellenes harcokban mutatott sikeres helytállása miatt – birtokadományokban részesítette és még temesi ispáni és főkapitányi helyettesének is megtette.⁹⁵ II. Ulászló király Somi Józsanak és vitéz társainak az a szendrői bég várai ellen, 1494 márciusában folytatott sikeres hadi vállalkozásaikért a kitüntető lovagi címet is neki adományozta.⁹⁶ Részletesen tudunk még a nagybeteg Kinizsi Pál vezetése alatt – a nagy létszámú királyi csapatokkal közösen – 1494 októberétől a november végéig tartó török elleni szerbiai hadjáratról. Ilyen, főképpen a déli területeket megrabló törökök elleni megtorló hadjáratok Somi Józsa vezetésével 1495–1510 között többször és több fronton is folytak. Nagy szükség volt ezekre a kemény törökellenes katonai fellépésekre. Emlékezetes és kiugró sikerrel járt például az 1500-as és az 1502-es, valamint az 1507-es és az 1508-as évek ilyen hadivállalkozása.⁹⁷ Somi Józsa

1502-es törökellenes hadivállalkozásáról több forrásból is részletesen tudunk. „Corvin Jánossal és az erdélyi vajdával Horogszeg környékén egyesülve Nándorfehérvárnál és Horozsnál (Újpalánka) átkelt a Dunán s szerb földre nyomult. Somi Józsa – Jajcza felmentése után – Jajcza vidékét elpusztítva, a törököket leöldöste, az óhítú [a töröknek is behódolt, nem magyar – szerző] lakosokat nyájaikkal együtt áthajózva a Dunán és a mai Pancsova és Temesvár között az akkor úgynevezett Janopoli kerületben telepítette le.”⁹⁸ Szakály Ferenc is írja, hogy „az ide betört »magyar« – köztük szerb származású – hadvezérek tízezer számra hajtották át a határ túlsó oldalára erőszakkal a szerb parasztokat.”⁹⁹ Ezt a sikeres hadjáratot gyakorlatilag a Szlavóniába az 1502-ben betörő török csapatok dúlásai provokálták ki.¹⁰⁰ Erre a betörésre gyorsan reagáltak és keményen visszavágtak a déli határvédelem magyar vezetői. Somi Józsa alsó-magyarországi főkapitány Szerbián keresztül Nikápolyig és Vidinig pusztítva tört előre. Ott egyesült hada a Boszniába betört horvát-szlavón bán, Corvin János seregével. Bárány Attila történész szerint: „azután már mindketten hadaikkal egészen Szarajevóig nyomultak előre.”¹⁰¹

Somi vezetésével végül 1506-ban még lezajlott egy osztrákok elleni hadjárat is.¹⁰²

Az Alsó-részek főkapitányaként megtisztelő és kötelező katonai feladata volt számára a II. Ulászló királyhoz bejelentkező különböző országok követének fogadásán való katonai díszkíséret vezetése. Különösen emlékezetes például az 1500-as eset, amikor április 2-án a velencei követek érkeztek a királyhoz Budára. Fögel szerint „Buda és Tétény között Somi Józsa temesi ispán és Bácskai Miklós szerémi püspök, királyi tanácsosok fogadták őket 600 lovas kíséretében.”¹⁰³ Ehhez hasonlóan vett részt Somi Józsa 1501. február végén VI. Sándor pápa követe, Svagliai Péter (Ivalics) reginói bíbornok fogadásán is. Itt Szatmári György veszprémi püspökkel és kancellárral együtt 200 lovas kíséretében mutatkozott.¹⁰⁴ Pisani György lovag doktornak, az új velencei követ nyilvános ünnepélyes kihallgatásán a király jobb oldalán az esztergomi érsek, váradi és a veszprémi püspök, a bal oldalán Újlaki Lőrinc herceg és Vingárti Geréb Péter nádor, a harmadik helyen pedig Somi Józsa temesi ispán foglalt helyet.¹⁰⁵ Ez a felsorolás jól mutatja Somi Józsanak, mint udvari főméltóságnak nemcsak a királyi udvarban, hanem a királyi tanácsban is elfoglalt rangos, időnként a nádor után következő (de legalább harmadik) helyét.

e) Somi Józsa, mint a birtokszerző és a saját rezidenciáját kialakító főnemes: az 1498–1510-es években „felemelkedő” új magyar báró.

Somi Józsa 1497–98-ra, mint a Somogy megyei címereslevél kiállításának egyik javasolója, vagyis relátora már pályája és hatalma csúcsán állt. A már említett 1495-ös gesztesi birtokszerzéseivel indult meg a bárói rangjához hozzátartozó komoly birtokközpontja, az ún. rezidencia kiépítésének az útján. A Vértesben lévő Gesztes várának és uradalmának megszerzése 1495–96-ban jelentette ebben az első állomást.¹⁰⁶ Gesztes várát és várbirtokát már a kezdetektől, de 1498-tól már biztosan átengedte Gáspár fiának. Bár Somiék is talán folytattak építkezéseket a gesztesi váron, de őket nem lehetett igazán e várhoz kötni, mivel ők inkább a budai házukat tekintették a rezidenciájuknak.¹⁰⁷ Schmidmayer az 1515-től Gesztes vára új tulajdonosáról, a Török családról írt fejezetében még ezzel kapcsolatban azt írja, hogy „az előkerült kőfaragványok alapján a 15. század végén, de nagyobb valószínűséggel a 16. század elején folytattak építkezést, amelynek nyomait lehet kimutatni Gesztes várában.”¹⁰⁸ Somi Józsa az 1495-ös évben a királytól rövid időre még megkapta Csáktornyát, majd egy évig a felvidéki Makoviczát is birtokolta.¹⁰⁹ Sominak Temesvár délvidéki várközpontja mellett az 1500 táján megszerzett Atyina (Athyna) vára lett a másik állandó tartózkodási helye, illetve központja.¹¹⁰ A még Kinizsi Páltól 1493-ban kapott Esztergom megyei Bény és a Hont megyei

Gyarmat (az 1497 és 1504 között szereplő Kisgyarmat) birtokosaként került kapcsolatba a sági premontrei prépostsággal és a prépostság familiárisaival, Horváthy Lászlóval és Gergellyel.¹¹¹ 1498-ban Horváthy László, az esztergomi káptalan képviselője volt a Somi Józsa temesi gróf elleni perben.¹¹²

Kezdetben Somi Józsa felesége testvérével, a szomszédos Vitány vára és uradalma birtokosával, Szerdahelyi Imreffy Mihállyal együtt Fejér megye ispánja is volt.¹¹³ Ugyancsak Schmidmayer írására hivatkozva írhatjuk azt Vitánnyal kapcsolatban: „a vár utolsó periódusának átalakítása személyéhez [ti. Szerdahelyi Imreffy Mihályhoz – szerző] köthető, a reneszánsz ízlésű átépítés az ő birtoklása alatt fejeződött be.”¹¹⁴ 1930-ban a várban ugyanis egy 1513-as évszámot viselő címerfaragvány került elő. Ez az akkor tévesen Kanizsai címernek meghatározott darab szerintünk is csak az akkori tulajdonosnak, a Szerdahelyi Imreffy család címerének ábrázolását takarhatja: a leírás szerint „lebegő koronán álló, balra fordult kettős farkú oroszlán, mely első lábait támasztásra készen tartja.”¹¹⁵ Tudjuk még azt is, hogy ugyancsak Imreffy Mihály a 16. század elején épített magának az itteni várbirtokán, a Bicske melletti Szent László birtokon egy castellumot.¹¹⁶ Fejér megyei ispáni címét Gesztes vár és uradalma birtokosaként Gáspár fia viselte tovább még az 1511–1517 közötti időben is. Somi Gáspár Gesztes és a hozzátartozó uradalma legfontosabb helysége Csákvár mezőváros volt. A Bonfini által is említett 1495. szeptember 28-i csákvári találkozó után II. Ulászló király – az ottani vadászatát abbahagyva – Geréb Péter országbíró meghívására annak délvidéki birtokára utazott.¹¹⁷ Somi Gáspár Horhiban (Pest megye) álló udvarházáról is tudunk, amit apja 1510-ben bekövetkezett halála után három évvel új tulajdonosnak adott tovább.¹¹⁸ Somi Gáspár ugyanis 1513. április 20-án 1400 Ft-ért „leköti” a Fejér megyei Tárnok és az említett Pest megyei Horhi birtokokat a Héderváriaknak.¹¹⁹ Ezek után már teljes biztonsággal kijelenthetjük, hogy Somi Józsa és felesége, valamint közvetlen családja, Gáspár és Katalin leányának a rezidenciája a budai várban, az akkori Olasz utcában (ma Úri utca) található palotája volt.¹²⁰ Ez a palota, vagyis a Somi rezidencia – a közelében lévő Corvin János udvarházához hasonlóan – jelentős és nagy épület lehetett. Gáspárnak ugyanis 1512-ben felesége rokonának, Perényi Imre nádornak a házával sikerült azt elcserélnie.¹²¹ Végző soron tehát – az ugyancsak erről író Schmidmayer Richárddal egyetértve – mi is Somi Józsa és közvetlen családja igazi rezidenciájának az említett budai palotáját tarthatjuk számon.¹²² A temesvári várban, illetőleg a mellette lévő Monostoron Somi Józsanak csak egy szolgálati, ún. főkapitányi háza lehetett.¹²³ 1500-tól Somi 5-6 éven keresztül a délvidéki atyainai várat és az uradalmát is saját tulajdonaként birtokolta.¹²⁴ A Buda vári rezidenciája közelében álló Boldogasszony templom mellett általa épített Szent László kápolna kegyura ugyancsak Somi Józsa volt.¹²⁵ A temesi főkapitány fia, Gáspár Fejér megye ispánja, királyi kamarás és a királyi testőrök kapitánya, a „magnificus” címet viselte. Nagyságos úrként pedig ő feleségül vehette Perényi Gábor főkamarás és Báthori Orsolya leányát, Margitot.¹²⁶ Leánytestvére, Katalin pedig szintén a főrangú bárónak számító Pelsőczy Bebek család János fia felesége lett.¹²⁷ Somi Józsa a Bebek családot képviselő apósával 1502-ben már szerződést kötött a két család birtokait illetően. Somi még a halála előtt, 1509-ben zálogba vette a teljes családtól a Bebek birtokokat: Adorján (Szalárd) várat és uradalmait (Bihar megyében).¹²⁸ Ezzel az előrelátó lépésével biztosította a jövőjét, legfőképpen fiának, Gáspárnak. Kulcsár Beáta szerint Almás vára és uradalma Somi Gáspár számára igen jó anyagi fedezetet biztosított.¹²⁹ Érte 1526. augusztus 24-én Drágffy János 10 ezer Ft-ot adott át Somi Gáspárnak, közvetlenül a mohácsi csatába való indulásakor. Ez az említett váruradalom és a hozzátartozó jelentős jövedelemmel rendelkező birtokai neki és a közvetlen leányörökösének is az anyagi

biztonságot jelentette. Egy régi tudósítás szerint „övéi voltak az almási (Kolozs vármegye) a gorbói, tihói, s búzai uradalmak”.¹³⁰ Ezek a későbbi Csáki javak biztosították Somi Józsa halála után még pár évszázadon át az örökösei számára is a fennmaradást.¹³¹

Epilógus

Az 1510-es év végén a szomorú hír az volt, hogy Temesvárnál és a környékén, de az egész Torontál megyében felütötte fejét a döghalál. Borovszky Samu írja „az 1510–1511-es években a Temes folyó környékén a pestis szedte az áldozatait. [...] Somi Józsa temesi főkapitány is a pestis áldozata lett.”¹³² Ekkor II. Ulászló király – többek között a délvidéki pestis járvány miatt is – hosszabb időre távozott az országból. Távolléte alatt Perényi Imre nádor képviselte őt a király által kinevezett helytartóként, és így a délvidéki végvárrendszer felügyeletét is ő látta el.¹³³ Somi halálának a pontos idejét nem tudjuk, de a vele kapcsolatban ismert oklevél 1510. december 1-én kelt.¹³⁴ A korosodó Somi már közel egy évtizede hivatalos testamentumokkal is készült a halálára. A budai „Boldogasszony temetőben”, a nagy magyar lovagkirály, Árpád-házi Szent László tiszteletére felépült és a Somi Józsa kegyurasága alá tartozó kápolnában alakíthatták ki a Somi család sírhelyét is. Jóllehet az ugyancsak somogyi gyökerű felesége családi – ugyancsak Győr nembeli – őse, Ders viszont 1335-ben szintén emelt Szent László tiszteletére egy pálos kolostort. Ennek a nagyon gazdag kolostornak a helye Kaposszerdahelyen, vagy más vélemény szerint az Imreffyak új kastélya (?) környékén, Gálosfa-Kis-Tótvárosban lehetett.¹³⁵ Többek között ebből a családi hagyományból is fakadhat Sominak is a pálosok irányában tanúsított nagy tisztelete, amit birtok- és jelentős pénzadománnyal is kifejezett.¹³⁶ F. Romhányi Beatrix szerint „az egyik legnagyobb összegű hagyaték haszonélvezői a fehéregyházi pálosok voltak. Somi Józsa temesi ispántól, az alsó részek főkapitányától 2000 forintot örökölték. Az összeg kifizetése fiát, Gáspárt terhelte, amiért kénytelen volt értékes budai, az Olasz (ma Úri utca) utczában házáat elcserélni Perényi Imre náddal, annak Budán, a ferences beginák házával szemben álló házára.”¹³⁷ Somi Józsa 1502-ben készült végrendeletéről Karácsonyi János is említést tesz.¹³⁸ Karácsonyi így ír a végrendelet készítőjéről, Sebestyén szegedi ferences szerzetesről: „hatalmas nagy úr, Somi Józsa, a temesi ispán választotta őt lelkiatyjának és gyóntatójának. Előtte tette végrendeletét is 1502-ben.”¹³⁹ Fedeles Tamás Sominak az 1507. június 30-án kelt misealapítványáról is tud. Szerinte ekkor „mindenki azon van, hogy halála óráján legalább annyi saját vagyona legyen, amennyi mise mondatásokra elég.”¹⁴⁰

A korszakból ismert végrendeletek tevői szinte kötelezően megemlékeznek – a szeretteiken és a velük is kapcsolatos hivatalos dolgokon túl – a barátaikról vagy a jó ismerőseikről is. Többek között ez a szokás már kiderült az általunk is említett Szentlászlói Osvát zágrábi püspök végrendeletéből is.¹⁴¹ Az említett püspök ebben az oklevél kedvezményezettjeként szereplő Szatmári György mellett Somi Józsáról is megemlékezik, mint az ugyancsak két közös „jóbarátjáról”. Hasonlóan így, egymással is ilyen jó barátjaként szerepel Szatmári György Somi Józsa 1502-es végrendeletében is.¹⁴² Mályusz Elemér középkori egyházi rendszerező művében megmagyarázza a jelkép értelmét. Somi Józsa ugyanis temesi ispánként úgy vélte, hogy Szatmári György 1502 márciusában végleg elhatározta, hogy felszentelteti magát. Somi végrendeletében ezért e régi – Mályusz szerint egyenesen gyermekkori – barátjára egy gyöngyökkel díszített miseruhát és egy humerale-t, vagyis egy vállkendőt hagyott, amelyen kettőjük címerei gyöngyökből voltak kivarrrva. Mályusz folytatja: „A két jóbarát alakja egymás mellé állítva, sokat kifejez. Az, aki katonáskodik és hadvezér lesz, nagy birtokokat, gazdagságot szerez magának. Aki nem kardot forgat, hanem diplomáciai szövevényeket bogoz és kormányoz, hogy

vagyonhoz jusson, kénytelen pappá lenni.”¹⁴³ Somi Józsa végrendeletében a temesvári vár újjáépítésén kívül még a nagyvázsonyi gótikus pálos templom szentélyének az újjáépítésére is, az ún. cintermének az elkészítésére is jelentős összeget adományozott.¹⁴⁴ Nyilvánvaló, hogy ebben a gesztusban – a pálosok iránti szimpátiáján túl – az egykori hadimesterére, az őt a kiváló vitéz főkapitánnyá nevelő elődjére, Kinizsi Pálra való megemlékezése is vezethette.

Számára így talán még az is természetes volt, hogy 1497–1498-ban a somogyi oklevél kiadása hivatali ügyeinek elintézésével is gondoskodhatott Somogy megye nemesi közösségéről és népéről. Jól látható viszont még az is, hogy a kor szokása szerint elsősorban a Somogyból származó rangosabb királyi udvari emberek számíthattak igazán az ő segítségére. Somi Józának a Somogy megyéből való középbirtokos nemesek közül az országos rangúvá is váló Győr nembeli Dersffyekkel, a Szerdahelyi Imreffyekkel, a Berzencei Bornemisszákkal és a Batthyányakkal volt közvetlen hivatali vagy rokoni kapcsolata. Sominak a 2010-ben történt halála utáni birtokjegyzék felsorolásában közvetlen örökösei, Gáspár fia és Katalin lánya nevén szerepelt: „possessione [...] Som in Simigiensi”, vagyis Som birtok Somogyban”.¹⁴⁵ Ez is bizonyítja azt, hogy Som, a család névadó települése és birtoka a 16. század elején még Somi Józsa és közvetlen leszármazottjainak a tulajdonában volt.

Tanulmányunkból világosan megismerhető az is, hogy a középbirtokos Somiaktól és a velük rokon, a szomszédságukban élő bábonymegyeri Ugron és az Ugali családból származó Somi Józsa hogyan is vált országos rangú főnemessé, báróvá. Jelen írásunkból még az is kiderül, hogy az 1494–1510 között temesi ispánként és a délvidék főkapitányaként szereplő Somi Józsa hogyan is lett – sajnos mára már szülőföldje számára is elfeledett – „törökverő” hőssé.¹⁴⁶

JEGYZETEK

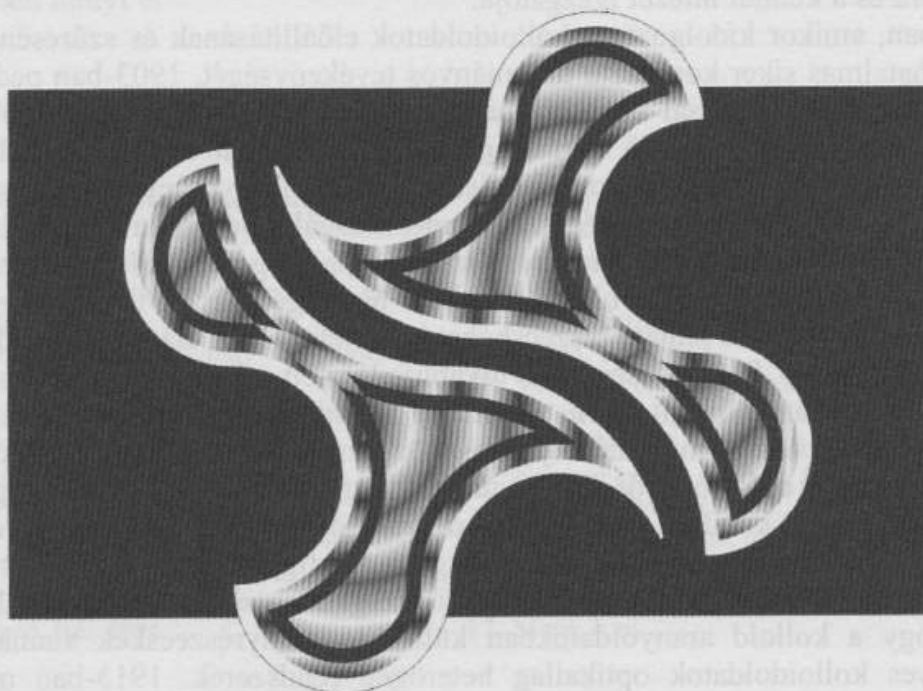
- 1 Magyar Humanisták levelei (XV–XVI. század). Közreadja V. KOVÁCS Sándor, /Nemzeti könyvtár./ Gondolat Kiadó, Bp., 1971, 393–394.
- 2 MAGYAR Kálmán: *A Mátyás-kori reneszánsz legjelentősebb somogyi emlékeiről. A kiváló reneszánsz kutató, Balogh Jolán emlékére.* Valóság, 2018. december, LXI. évf. 12, 99–109. (Továbbiakban: MAGYAR i. m. Valóság, 2018.)
- 3 MAGYAR i. m. Valóság, 2018, 103–105.
- 4 BORSA Iván: *Somogy vármegye címeres levele és első pecsétje. Somogy Megye Múltjából.* (Levéltári Évkönyv, 15), szerk. KANYAR József, Kaposvár, 1984, 53–69. (Továbbiakban: BORSA i. m. 1984.)
- 5 BORSA i. m. 1984. 53.
- 6 BORSA i. m. 1984. 53–69. A hártya (pergamen) oklevél mérete: 69,5×45,2 cm. A pergamen alsó szélét visszahajtották (plica), s ez oklevelünk esetében feltűnően széles (13,8 cm). Az oklevél plicáján ejtett két vágáson átfűzött selyemzsinóron függő királyi pecsét elveszett. Az oklevél fényképe a MOL (ma Magyar Nemzeti Levéltár) Diplomatikai fénykép-gyűjteményében DF 268 268. jelzet alatt található.
- 7 Hivatkozás: nemzeti jelképeink.hu (<https://www.kozterkep.hu/15673/somogy-megye-cimerekaposvar-furtos-gyorgy-1989.html>.)
- 8 Ua.
- 9 Hivatkozás: <http://somogyiertekek.hu/oroksegunk-somogyorszag-kincse/dijazottak/somogy-megyecimeres-levele-html/>
- 10 Hivatkozás, forrás: Magyar Nemzeti Levéltár. http://mnl.gov.hu/mn/sml/a_honapdokumentuma-2016-januar-ftn1. A szakmai ajánlást hozzá – Borsa Iván munkájára hivatkozva – Récsei Balázs kaposvári levéltáros írta.
- 11 Hivatkozás: <http://www.csurgo.hu/hirek/1-hirek/306-azosszefogas-jegyeben-unnepelet-csurgon-a-somogy-megyeiokozgyules>
- 12 TRINGLI István: *Megyek a középkori Magyarországon.* (Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei, 27) Debrecen, 2001, 487–518. (Továbbiakban: TRINGLI i. m. 2001.), valamint Uő: *Vármegyek és szabad kerületek* (Megyek a középkori Magyarországon, 15) Bp., 2019. Hálózati letöltés. (Továbbiakban TRINGLI i. m. 2019.)

- 13 KUBINYI András: A Jagelló-kori magyar állam. Történelmi Szemle, XLVIII. 2006, 3–4. (Továbbiakban: KUBINYI i. m. 2006.)
- 14 KUBINYI i. m. 2006, 303.
- 15 A főispán (supremus comes) elnevezés csak a korai újkorban alakult ki. (TRINGLI i. m. 2001, 508–509., valamint Uő: i. m. 2019, 40.)
- 16 TRINGLI i. m. 2019, 43, 46, 48.
- 17 KUBINYI i. m. 2006, 303.
- 18 KUBINYI i. m. 2006, 294–295.
- 19 KUBINYI i. m. 2006, 297.
- 20 KUBINYI i. m. 2006, 297.; valamint Uő Hivatkozás: igazmagyarok.uw.hu/HU/01-tortenelem/Hunyadiak/5005-Ernuszt-Zsigmondpere.htm
- 21 SEBŐK Ferenc: *A királyi tanács és az országgyűlés II. Lajos uralkodásának első felében*, 53. Hálózati kiadás. (Továbbiakban: SEBŐK i. m. 2019.)
- 22 BORSA i. m. 1984, 54.
- 23 Ua.
- 24 NEUMANN Tibor: *II. Ulászló király délvidéki utazásai (1494–1496)* Bácsország, 2014/1, 68. szám, 49–56. (Továbbiakban: NEUMANN i. m. 2014/1.) valamint FEDELES Tamás: *A király és a lázadó herceg. Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat (1494–1495)* (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 27) Szeged, 2012. (Továbbiakban: FEDELES i. m. 2012.)
- 25 Báró Nyáry Albert a Heraldika vezérfonala című munkájában szerepel Fogaras vármegye még korábbi, az 1413. évi és Hunyad vármegye 1490-ből származó megyei címere. – BÁRÓ NYÁRY Albert: *A heraldika vezérfonala*. Akadémia, Bp., 1886, 86. (Továbbiakban: BÁRÓ NYÁRY i. m. 1886.)
- 26 Ez rögzítette hivatalosan azt, hogy a kancellária a király parancsa alapján állította ki az oklevelet.
- 27 BORSA i. m. 1984, 58.
- 28 SZILÁGYI Lóránd: *A Magyar Királyi Kancellária szerepe az államkormányzatban. 1458–1526*. Turul 1930/3/4. szám, 1–22., 7. Forrás: www.arcanum.hu. Hálózati kiadás. (Továbbiakban: SZILÁGYI i. m. 1930.)
- 29 SZILÁGYI i. m. 1930, 77.
- 30 Ua.
- 31 A királyi titkárok kancelláriai ügyintézésére ld. KUBINYI i. m. 2006, 296–297.
- 32 KUBINYI i. m. 2006, 296.
- 33 SZILÁGYI i. m. 1930, 3.
- 34 *Magyar életrajzi lexikon*. (Szatmáry György); FARBAKY Péter: *Szatmáry György érsek (1521–1524) mecénássága. Lux Pannoniae Esztergom az ezeréves kulturális metropolis. Konferencia 2000. június 15–16–17*. Balassa Bálint Múzeum, Esztergom, 2001, 211–225. Hálózati kiadás.
- 35 NAGY Iván: *Magyarországi családok*. Második kötet, Arcanum. Hálózati kiadás. (Buthkai család) Forrás: www.arcanum.hu
- 36 NAGY Iván: *Magyarországi családok*. Második kötet, Arcanum. Hálózati kiadás. (Szapolyai család), valamint KUBINYI András: *A Szapolyaiak és familiárisaik (servitoraik)*. Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica Tomus XIII-Fasciculus 3. Etypographeo Universitatis, Miskolc, 2008, 234.
- 37 KOPPÁNY Tibor: *A középkori Magyarország kastélyai*. Első magyar nyelvű kiadás (Művészettörténeti Füzetek, 26) Cahiers d'Histoire de l'art, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999, 7–3003. (Továbbiakban: Koppány i. m. 1999.)
- 38 KOPPÁNY i. m. 1999, 163.
- 39 Ua.
- 40 Ua.
- 41 Ua.
- 42 KOPPÁNY Tibor: *A kastélyok a végvárak mögött. Késő reneszánsz és kora barokk kastélyépítészet a 16–17. századi Dunántúlon*. Balassa Kiadó, Bp., 2014, 185. (Továbbiakban: KOPPÁNY i. m. 2014.)
- 43 KOPPÁNY i. m. 2014, 185.
- 44 SCHMIDMAYER Richárd: *Vitány, Gesztes, Tata, Gerencsér várak és uradalmak a késő középkorban*, ELTE Doktori Disszertáció, Bp., 2015, 107–112.; 201. (Továbbiakban: SCHMIDMAYER i. m. 2015.)
- 45 SCHMIDMAYER i. m. 2015, 107–112.
- 46 Nováki Gyulával közös kötetünkben az ún. Fánscika részen megtalálható 1555 előtt épült várkastély helyének felmérését és rajzát közöltük. Ld. MAGYAR Kálmán – NOVÁKI Gyula: *Somogy megye várak a középkortól a kuruckorig*, Kaposvár, 2005, 80–81.
- 47 SCHMIDMAYER i. m. 2015, 201.
- 48 Schmidmayer szerint Butykai nevét Bonfini csak tévesen írta le Batthány Péter-ként (Uo. 107.)
- 49 KUBINYI András: *Hivatalnokkarrier a XV. század végén. Vémeri Zsigmond királyi kincstartó, zágvári püspök*. Magyar Egyháztörténeti Évkönyv Annales Historiae Ecclesiae Hungaricae 2. kötet, METEA, Bp., 1996, 105. (Továbbiakban: KUBINYI i. m. 1996.)
- 50 Az Arcanum hálózati adatbázisa szerint (www.arcanum.hu) 1504-ben már a nagyhatalmú és nagyon gazdag Kállay János szabolcsi főispán özvegye, Losonczy Bánfi Orsolya lesz már a harmadik felesége.
- 51 FÜGEDI Erik: *Uram, királyom. A XV. századi Magyarország hatalmasai*. Gondolat, Bp., 1974, 190. (Továbbiakban: FÜGEDI i. m. 1974.)
- 52 HORVÁTH Richárd: *Castrum Teremhegy. Adatok az udvarház terminus magyarországi történetéhez*. (Castrum Bene Egyesület Hírlevele, 3) Bp., 2006, 68.
- 53 FÖGEL József: *II. Ulászló udvartartása (1490–1516)*. Bp., 1913. (Továbbiakban: FÖGEL i. m. 1913.)
- 54 SCHMIDTMAYER i. m. 2015, 114.; 753. jegyz. Lásd ezen keresztül: *Collectio Diplomatica Hungarica*.

- A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Szerk. RÁCZ György, Internetes kiadás (DL-DF 5.1) 2009. (Továbbiakban: RÁCZ i. m. 2009.) A DF 233130. számú oklevélforrás: „egregii viri Iose de Som”, 1493. augusztus 21.
- 55 FENYVESI László: *A temesközi-szörénységi végvárvidék funkcióváltozásai (1365–1718)*. In: *Végvárok és régiók a XVI–XVII. században*. (Studai Agriensia, 14) Szerk. PETERCSÁK Tivadar – SZABÓ Jolán, Eger, 1993, 261. (Továbbiakban: FENYVESI i. m. 1993.) Hálózati letöltés.
- 56 BÁRÓ NYÁRY i. m. 1886, 58.
- 57 NAGY Iván: *Magyarország családai és címerai nemzedékrendi táblákkal*. X. kötet, Pest, 1863, 282. (Továbbiakban: NAGY i. m. 1863.)
- 58 CSÁNKI Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. II. kötet, Bp., 1891, 693.
- 59 FÜGEDI Erik: *A Szentgyörgyi Vincze család*, Hálózati letöltés, 267. (Továbbiakban: FÜGEDI i. m. 2019.) A Somiak a szomszédos somogyi középbirtokos (egregius) családok mellett – többek között – a Fejér megyei Szentgyörgyiekkel, a Zala megyei Essegváriakkal és a Hásságyiakkal is rokoni, házassági kapcsolatot tartottak. (Ua.)
- 60 ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. Magyar Középkori Adattár, PC CD ROM (Középkori magyar geneológia. MTA Tört. Tud. Int., 2001.)
- 61 SCHMIDMAYER i. m. 2015, 114.; 751–754. jegyzetek.
- 62 FEDELES i. m. 2012, 106, 166. és 1145. jegyz., valamint SCHMIDMAYER i. m. 2015.
- 63 HOLUB József: Az életkor szerepe a középkori jogunkban és az „időlátott levelek”. Századok 55–56, 1921–1922, 44.
- 64 NEUMANN i. m. 2014/1, 49–55. és FEDELES i. m. 2012, 27, 32.
- 65 PETROVICS István: *A Délvidék és a török veszély*. Hálózati letöltés, 1–13. Hivatkozás: <https://www.itt-ott.org/hu/tortenet-munk/petrovics-istvan-delvidek-estorokveszely> (Továbbiakban: PETROVICS i. m. 2019.)
- 66 PETROVICS i. m. 2019, 12–13.
- 67 PETROVICS i. m. 2019, 13.
- 68 FENYVESI i. m. 1993, 261.
- 69 KUBINYI i. m. 2006, 299.
- 70 Ua.
- 71 TARIÁN M. Tamás: *1494. november 24. Kinizsi Pál halála*, 1–2. Hálózati letöltés. Forrás: www.rubicon.hu
- 72 FEDELES i. m. 2012, 38., ill. NEUMANN i. m. 2014/1, 53. Fögel szerint 7 ezer Ft készpénzt és 2 ezer Ft értékű sőt is kapott. (FÖGEL i. m. 1913, 22.) Schmidmayer – Engel Pálra hivatkozva – ugyancsak Somi ilyen évi javadalmazásáról ír. (SCHMIDMAYER i. m. 2015, 115., 755. jegyz.)
- 73 LENDVAY Márton – FALLENBÜCHL Zoltán: *Archontológia. Magyarország főispánjai. 1525–1848*. Bp., 1994, 97.
- 74 FÖGEL i. m. 1913, 22.
- 75 FEDELES i. m. 2012, 5–256., valamint Uő: *Dux Laurentinus. Újlaki Lőrinc boszniai herceg pályafutása*. Bácsország, 2014/1, 68. szám, 40–49. Ld. 75. jegyzet.
- 76 Ld. 75. jegyzet.
- 77 PETROVICS István: *Művelődéstörténeti érdekességek a középkori Pécs historiájából*. (Tanulmányok Pécs történetéből, 19) Pécs, 2007, 279–288. (Továbbiakban: PETROVICS i. m. 2007.) és FEDELES i. m. 2012, 64–65.
- 78 PETROVICS i. m. 2007, 2.
- 79 PETROVICS i. m. 2007, 3.
- 80 FEDELES i. m. 2012, 166.
- 81 PETROVICS i. m. 2007, 3.
- 82 FEDELES i. m. 2012, 38–39.
- 83 NEUMANN Tamás: *A Gróf és a Herceg magánháborúja. Szapolyai István és Corvin János harca a lipői hercegségért*. 386–425. Hálózati letöltés. (Továbbiakban: NEUMANN i. m. online.)
- 84 Neumann szerint Somi 1496. január 17-én Makoviczán, január 21-én Terebesen, Bártfán tartózkodott. (NEUMANN i. m. online, 416., 182. jegyz.)
- 85 NEUMANN i. m. online, 416.
- 86 PETROVICS i. m. 2007, 2–3.
- 87 Ua.
- 88 CZÖVEK Zoltán: *Szentlászlói Osvát zágrábi püspök családi és politikai kapcsolatai az 1499-i évi végrendeletének a tükrében*. FONS XX. (2013) 4, 462. (Továbbiakban: CZÖVEK i. m. 2013.) és KUBINYI i. m. 1996, 105.
- 89 FÜGEDI i. m. 1974, 29.
- 90 FÜGEDI i. m. 1974, 30.
- 91 FÜGEDI i. m. 1974, 28–30. György fráter az erdélyi Szászsebes 1430-as években történő lerohanásakor került török fogságba. A hétszer már sikertelen szökést megkísérlő Györgynek csak 20 év fogság után sikerült megszöknie és hazatérnie, majd később szerzetesként írta meg viszontagságos rabsága történetét.
- 92 Ua. Ezt megerősítette az ugyancsak török fogságba esett Gyurgyevics Bertalan a latin nyelven írt emlékiratában, amit Fügedi Erik fordított le és adott ki. Ld. *Kimondhatatlan nyomorúság. Két emlékirat a 15–16. századi oszmán fogságról*. Ford. utószó, jegyz. FÜGEDI Erik, Európa Könyvkiadó, Bp., 1976, 153–264.
- 93 F. ROMHÁNYI Beatrix: És ha mégis tudtak számolni? Avagy: hány katona kell az ország védelmére? Hálózati letöltés.
- 94 TARIÁN M. Tamás: *1493. szeptember 9. A „horvát rigómező” – a korbávmizei csata*. Forrás: Rubicon Online.
- 95 Ld. tanulmányunk Somi Józsa és családja eredetéről szóló fejezetét és az ottani szöveghez kapcsolódó 53–56. jegyzeteket.

- 96 Ld. 53. és 74. jegyzet.
- 97 SCHMIDMAYER i. m. 2015. 115.; 757. jegyz.
- 98 BOROVSKY Samu: *Magyarország Vármegyéi és Városai, Torontál vármegye*. Forrás: arcanum.hu. (Online kiadványok)
- 99 SZAKÁLY Ferenc: *Szerbek a középkori Magyarországon. Kisebbségek a középkori Magyarországon*. História, XIII. évf., 1991/2–3, 16.
- 100 BÁRÁNY Attila: *A horvát végek és a török adriai partraszállásának kérdése*, 2016. (Továbbiakban: BÁRÁNY i. m. 2016.) 1–10.
- 101 BÁRÁNY i. m. 2016, 4–5.
- 102 Ld. 90. jegyzet.
- 103 FÖGEL i. m. 1913, 107.
- 104 Ua.
- 105 FÖGEL i. m. 1913, 108.; 1. jegyzet.
- 106 Előbb 4000 Ft-ért és a vár épületére felhasználható összeget 1000 Ft-ban meghatározva, később 1497-ben további 5000 Ft-ért zálogosította el II. Ulászló a várat. E javakba a keresztes konvent 1498-ban ellentmondás nélkül újra beiktatta a temesvári ispánt.
- 107 SCHMIDMAYER i. m. 2015, 8. (a PhD-értekezés tézisei)
- 108 SCHMIDMAYER i. m. 119, 793. jegyzet szerint „reneszánsz nyíláskeretekről van szó”. Ő itt idézi rövidítve ennek az idézetnek a forrását: FELD–TOLNAI 2004., vagyis: FELD István – TOLNAI Gergely: *Várgesztes – Gesztes vára 2003. évi kutatása*. Castrum Bene Hírlevél 2004. Hálózati letöltés, forrás: <http://www.castrumbene.hu/hirlevel.php?id=155>
- 109 II. Ulászló Makoviczát 1497. december 8-án a cseh kancellárjának adta tovább zálogba. (1497. december 8. DL 20630. Ld. RÁCZ i. m. 2009.)
- 110 SCHMIDMAYER i. m. 2015, 115., 758. jegyz.
- 111 BAKÁCS István: *Hont vármegye Mohács előtt*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1971, 304.; 397. (Továbbiakban: Bakács i. m. 1971.)
- 112 BAKÁCS i. m. 1971, 304.
- 113 Szerdahelyi Imreffy Mihály – az allovázmesterség mellett – a királyi kamarási és tanácsosi címet is birtokolta. SCHMIDMAYER i. m. 2015, 125. és PhD-tézise, 8.
- 114 SCHMIDMAYER i. m. 2015, 218.
- 115 GÖZSY Zoltán – GÖZSY Gáborné: *A somogyi levéltár ívegablakai, Nemesi címerek a Somogy Megyei Levéltár ívegablakain*, Kaposvár, 2000, 16.
- 116 SCHMIDMAYER i. m. 2015, 218.; 1538. jegyz.
- 117 NEUMANN i. m. 2014/1, 55.
- 118 Ennek és a Buda környéki középkori udvarházaknak, kastélyoknak régészeti helyszínelését és azonosítását 1980-ban már Torma István elvégezte. (Torma István: *Az érdi Kutyavár*. Adatok Diósd és Érd környékének településtörténetéhez. Tanulmányok Pest megyéből. (Studia Comitatus, 9) Szentendre, 1980, 261–262.)
- 119 SCHMIDMAYER i. m. 2015, 116.; 770. jegyz.
- 120 FÖGEL i. m. 1913, 30; 1. jegyz.
- 121 A cserére vonatkozó adatokat ld. F. ROMHÁNYI Beatrix: „*Heremitibus sancti Pauli lego*”. Közvetlen és közvetett pénzadományok a pálosoknak juttatott hagyatékokban. Hálózati letöltés. (Továbbiakban: F. ROMHÁNYI i. m. *Heremitibus*, 66–67.)
- 122 SCHMIDMAYER i. m. 2015, 220.; 1553–1554. jegyz.
- 123 Ua.
- 124 SCHMIDMAYER i. m. 2015. Uo. 1504. jún. 29. „ex Athyna” DL 108331. és 1500. szeptember 29. DL 88855. számú forrás. (RÁCZ i. m. 2009.)
- 125 1519-ben Somi Gáspár – Leó pápa 1521-es jóváhagyásával – a sági premontrei egyháznak adományozza a budai Nagyboldogasszony temetőben épített Szent László kápolna kegy- és védúri jogát. (RUPP Jakab: *Magyarország helyrajzi története. Első kötet. Esztergomi egyházmegye*, Pest, 1870, 179.)
- 126 A családi kötelék jól követhető ebben a közzétett anyagban: TRINGLI István: *A Perényi család levéltára. 1222–1526*. (MOL Kiadványai II. Forráskiadványok, 44) MOL, MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2008. A 719. számú 1505. július 10. (Buda) oklevele, Perényi Gábor oklevele, amelynek relatora, azaz ajánlója Somi Józsa volt. Ezzel a házassággal viszont a Somiak nemcsak a nagyhatalmú Perényiek, hanem az ugyancsak bárói rangú ecsedi Báthoriaknak; Istvánnak, Andrásnak és Györgynek a rokonai is lettek.
- 127 NAGY Iván: *Magyarország családai*. I. kötet. Bebek család, Arcanum, 17–21.
- 128 Forrás: castrumbene.hu/erdeliyvarak/var/almasvar.html
- 129 KULCSÁR Beáta: *Magyar nemesi végrendeletek a középkorból*. Belvedere, 2008/XX, 1–2, 74.; 33. jegyz. (Továbbiakban: KULCSÁR i. m. 2008.)
- 130 HODOR Károly: *Doboka vármegye esmertetése*. Kolozsvár, 1837, 224.
- 131 TAGÁNYI Károly – RÉTHY László – POKOLY József: *Szolnok-Doboka vármegye monográfiája*. II. kötet Arcanum Adattár, 2003. (CD-ROM). Benne a vármegye községeinek részletes története: Búza 2–15. old. Ebben még 1534-ben is szerepel az 1530 táján meghalt Somi Gáspár özvegye, Perényi Margit.
- 132 BOROVSKY Samu: *Magyarország Vármegyéi és Városai. Torontál vármegye története*. Arcanum. (Hivatkozás: www.arcanum.hu/online-kidvanyok)
- 133 C. TÓTH Norbert: *A Magyar Királyság nádora. A nádori és a helytartói intézmény története (1342–1562)* MTA doktori értekezés, Bp., 2016, 155–157.
- 134 1510. december 1. „Gaspari filio magnifici condam Iose de Som alias comitis Themesiensis” DL 29367. Ld. RÁCZ i. m. 2009. Újlaki Lőrinc herceg csak 1511-ben vette át Somi Józsa délvidéki főkapitányi tisztét. (Ua.)

- 135 Ennek a kolostornak a régészeti kutatása és történeti forrásainak vizsgálata még a napjainkban is folyik. (*Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázis*, 2018.)
- 136 A fejéregyházi pálosoknak adta már előbb az egyik jelentősebb Fejér megyei faluját is.
- 137 F. ROMIÁNYI i.m. *Heremitibus*, 66–67. Ennek 67. 7. jegyz. (1515. II. 8: MOL DL 22655) szerint „a két ház értékének a különbözete 1200 Ft volt, ezen felül Gáspár még 800 Ft kölcsönt is kapott a nádortól.”
- 138 KARÁCSONYI János: *A Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*. II. kötet, Bp., 1924, 162. (Továbbiakban: KARÁCSONYI i. m. 1924.)
- 139 *Ua*.
- 140 FEDELES Tamás: „*Medicina contra peccata mundana*”. *Késő középkori misealapítványok*. Századok, 148. évf., 2014/2, 467.
- 141 CZÖVEK i. m. 2013, 464–465.; 48. jegyz. Somi a végrendelkező püspöktől még egy aranyozott kupát és egy pazto-nak nevezett lovat is kap, valamint ő lett a testamentuma egyik védnöke is.
- 142 KARÁCSONYI i. m. 1924, 162., valamint 112. jegyz.
- 143 MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1971, 195.
- 144 KULCSÁR i. m. 2008, 64., 76. és 77. jegyz.
- 145 A Somogyban lévő Som birtokra vonatkozó adat: DL 106083. számú oklevél, „1513. március, napi kelet nélkül a budai káptalan protokollumában”. (SCHMIDMAYER i.m. 2015, 116–117; 771. jegyz. és RÁCZ i. m. 2009.) Fontos még kihangsúlyoznunk, hogy az 1231-ben említett Som birtok – a nagyberényi és a ságvári sokszögzáródású egyházakkal rokon típusú – templomát fontos középkori egyházi építőműhelyek, az ispotályosok, a johanniták vagy a premonstreiek építhették. (KOZÁK Károly: *Korai sokszögzáródású templomok megjelenése az ország középső és nyugati részén*. Magyar Műemlékvédelem, (Az Országos Műemléki Felügyelőség Évkönyve, 9), Szerk. HORLER Miklós, Építésügyi Tájékoztatási Központ, 1984, 105–112.
- 146 MAGYAR Kálmán: *Szent László és Szent Egyed (Saint-Gilles) virágzó központja, Somogyvár*. Valóság 2017/12, 23., 83. jegyz. szerint még az a tény is fontos, hogy az 1334-ben a forrásokban feltűnő Bábonyi-Ugron családot még 1460-ban is Koppány vezér leszármazottjaként említik a források. (Ezúton kell köszönetet mondanom idősebb Gergely fiamnak az online források kikeresésében és kinyomtatásában, valamint Máté fiamnak tanulmányom gépi szövegének a szerkesztésében és lektorálásában nyújtott segítségével.)

felsőbb összeköttetésekkel rendelkezők számára bizonyos áruk vámmentes importjának jogát osztogassák. Továbbra is maradtak fenn azonban esetleges összeférhetlenségek: Taskent polgármesterének például van egy cége, amely a város építési projektjeibe fektetett be. A kormány lényegében felhagyott azzal, hogy minden épkezsláb embert a földekre kényszerítsen, hogy segítsenek gyapotot aratni. A gazdálkodókkal azonban úgy bánnak, mint a „jobbágyokkal”, mondja Juszipov úr. Továbbra is érvényben vannak még a szabályok, amelyek arra kötelezik őket, hogy gyapotot termeljenek, és azt rögzített áron adják el az államnak. Még mindig hiányzik a valódi elszámoltathatóság, amely nélkül nehezen megy az üzleti felvirágzás. Mirziyoyev teremtett némi teret a nyilvános

vitának, szabadon engedett néhány politikai bűnözőt, és eltűr bizonyos mértékű bírálatot. Például a társadalom széles köre elítélte a lakoltatásokat és házrombolásokat, amelyek a Taskentben jelenleg zajló nagy építési projekteknek nyitnak utat – ezt Karimov csírájában elfojtotta volna. Üzbegisztánban azonban továbbra sincsenek ellenzéki pártok és szabad média. Mindenkit az a kérdés foglalkoztat, hogy milyen messze megy Mirziyoyev úr a reformok útján. Nincsen arra utaló jel, hogy igazi demokrácia lenne készülöben. Még a gazdasági reformok is arra vannak ítélve, hogy ellenállásra ösztönözzék a kiváltságait védő elitet. Mindenesetre már az is nagy előrelépésnek számít, hogy egyáltalán reformok zajlanak.

(The Economist)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Dr. Bangó Jenő professor emeritus, Budakalász

Frenyó Zoltán filozófus, tud. főmunkatárs, ELKH BTK Filozófiai Intézet, Budapest

Dr. Gesztesi Enikő PhD, klasszika-filológus, Szekszárd

Dr. Gesztesi Tamás, nyugalmazott belgyógyász főorvos, Szekszárd

Gondos Borbála mb. tanszékvezető, Edutus Egyetem, Turizmus Tanszék, Budapest

Kapronczay Károly, az MTA doktora, történész, egyetemi tanár, Budapest

Kovács Júlia irodavezető, Budapest

László Andor tanár, Szárliget

Magyar Kálmán régész-történész, Kaposvár

Dr. Ménes András MBA, PhD, közgazdász, Budapest

Tokaji András a zenetudományok kandidátusa, zeneszociológus, Budapest

Dr. Wirth Gábor főiskolai docens, Edutus Egyetem, Turizmus Tanszék, Budapest